Міністерство освіти і науки України
Академія педагогічних наук України
Інститут педагогіки АПН України
Національний університет імені М. П. Драгоманова
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка С. Дем'янчука

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ГУМАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ШКОЛІ ТА ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Збірник наукових праць
Випуск VI

Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів
(матеріали конференції)

Рівне - 2006

ББК 88.53
П 86

Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів. Збірник наукових праць. - Рівне, 2006. - 344с.

У збірнику подані наукові статті викладачів Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. акад. С. Дем'янчука та інших вищих навчальних закладів з проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів. Визначено шляхи становлення та розвитку мовної особистості у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка С. Дем'янчука (протокол №10 від 22.06.2006р.)

Редакційна колегія:
доктор педагогічних наук професор, академік АВШУ України, ректор Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука **Дем'янчук А. С.** - голова; кандидат педагогічних наук, професор, проректор з міжнародних зв'язків та наукової роботи Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука **Пелех Ю. В.**- заступник голови; доктор педагогічних наук, професор, академік АПН України **Євтух М. Б.**; доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України, головний науковий співробітник лабораторії початкової освіти Інституту педагогіки АПН України **Вашуленко М. С.**; доктор філологічних наук, професор, дійсний член АПН України, завідувач кафедри стилістики Національного університету імені М. П. Драгоманова **Мацько Л. І.**; доктор педагогічних наук, професор, член- кореспондент АПН України, заслужений діяч науки і техніки України, заступник директора з наукової роботи Інституту педагогіки АПН України **Волошина Н. Й.**; доктор філологічних наук, професор, академік АН України, завідувач кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету **Шульжук К. Ф.**; кандидат філологічних наук, професор, декан історико-філологічного факультету Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука **Шанюк В. І.**; кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та методик викладання Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука **Груба Т. Л.**; доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри українського мовознавства Херсонського державного університету **Пентилюк М. І.**; доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова **Плющ М. Я.**; доктор педагогічних наук, професор кафедри української філології Київського Національного університету імені Тараса Шевченка **Паламар Л. М.**; доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри методики викладання і культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету **Хом'як І. М.**; доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу Інституту вищої освіти АПН України **Онкович Г. В.**

Відповідальний за випуск кандидат педагогічних наук, доцент **Груба Т. Л.**

Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка С. Дем'янчука, 2006

ЗМІСТ

Вступне слово доктора педагогічних наук, професора, академіка АВШУ України, ректора Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука **Дем'янчука А. С.** 3
Вітальне слово доктора педагогічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, заступника директора з наукової роботи Інституту педагогіки АПН України **Волошиної Н. Й.** 4
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ НА УРОКАХ РІДНОЇ МОВИ 5
Мацько Любов, Аспекти мовної особистості у проспекції педагогічного дискурсу 5
Вашуленко Микола, Мовна освіта як засіб соціалізації молодших школярів 9
Богуш Алла, Витоки розвитку мовної особистості: мовленнєве середовище і слово педагога .13
Плющ Марія, Естетичний та емоційно-прагматичний аспекти формування мовної особистості учнів на основі лінгвістичного аналізу художніх текстів 18
Паламар Лариса, Психологічні основи формування мовної особистості 23
Хом'як Іван, Вплив середовища на формування національно свідомої мовної особистості . .26
Пентилюк Марія, Формування мовної особистості учня - важлива проблема сучасної лінгводидактики 29
Пелех Юрій, Цимбалюк Олена, Умови розвитку комунікативної діяльності вчителя 34
Алєксєєва Таміла, Особистісно зорієнтоване навчання як один з чинників реалізації ідеї самопізнання-самоствердження 37
Андрієць Олена, Шкільна лекція як засіб формування наукового світогляду старшокласників 39
Антончук Олександр, Вихідні методичні позиції застосування орфографічного розбору на уроках рідної мови 43
Артемова Ольга, Психолінгвістичний аспект дослідження мовленнєвої діяльності і мовленнєвого спілкування 45
Борова Валентина, Педагогічне коригування вад звукової культури мовлення старших дошкільників як лінгводидактична проблема 49
Варзацька Лариса, Міжпредметна інтеграція як засіб реалізації принципів особистісно-зорієнтованого навчання 55
Верба Юлія, Взаємозв'язок у формуванні вмінь у рецептивних та продуктивних видах мовленнєвої діяльності 60
Вітюк Валентина, Робота зі словниками під час навчання орфографії 66
Войцешук Лариса, Мандрик Неля, Сучасні підходи до проведення уроків української мови .69
Голуб Ніна, Контроль навчальних досягнень студентів з риторики: сучасні підходи 72
Груба Таміла, Змістові та структурні особливості поняття "мовна особистість" 76
Заболотний Олександр, Дослідницькі уміння як засіб формування мовної особистості учнів ліцеїв та гімназій 80
Ковальчук Наталія, Пунктуаційна грамотність як одна із складових формування мовної особистості 87
Колосов Павло, Формування у молодших школярів національної свідомості через мовленнєво-ігрову діяльність 94
Кузьмич Оксана, Формування мовленнєвого етикету у молодших школярів у системі початкової мовної освіти 98
Кучерук Оксана, Особливості проектного навчання в системі формування мовної особистості .102
Лалак Наталія, Філософсько-психологічні питання розвитку професійної культури майбутнього вчителя 107
Лещенко Ганна, Уроки української словесності (бінарні) як засіб формування мовної особистості 111
Лобанчук Олена, Інтегровані види художньої діяльності як засіб розвитку креативних умінь (початкова і основна школа) 117
Ляшкевич Антоніна, Вплив аудіювання на розвиток усного мовлення учнів основної школи .121
Макаренко Ольга, Мова вчителя як орієнтир формування мовлення школяра 125
Маліновська Наталія, Рідна мова в концепції національного виховання Софії Русової .131

Маркотенко Тамара, Розвиток мовлення як умова формування мовної особистості . . .140
Мединська Наталія, Дидактичний матеріал як засіб збагачення граматичного ладу мовлення майбутнього вчителя-словесника 143
Метчик Надія, Елементи особистісно зорієнтованих технологій на уроках рідної мови .149
Мушировська Наталія, Проблема точності мовлення у формуванні мовленнєво-комунікативних навичок учнів 157
Нечипорук Любов, Олексієвець Людмила, Мовне оформлення мислення учнів на уроках української мови 165
Олексієвець Людмила, Ділове мовлення на уроках рідної мови 169
Романченко Юлія, Вплив комунікативних стратегій підручника на формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх навчальних закладів 173
Свірчук Тетяна, Малі фольклорні жанри як засіб взаємопов'язаного формування комунікативної та соціокультурної компетенцій в учнів 5-го класу 180
Степанова Ольга, Лінгвокультурологія, мовна особистість, концепт 185
Строганова Ганна, Формування мовної особистості під час роботи над засвоєнням лексики .189
Татаріна Інна, Формування мовної особистості учнів на основі принципів педагогічної риторики 193
Тельпуховська Юлія, Російсько-український навчальний переклад як засіб формування мовної компетенції в умовах близькоспорідненої двомовності 196
Цимбалюк Олена, Принципи та етапи розвитку комунікативної діяльності вчителя 200
Чернишук Інна, Інтеграція видів мовленнєвої діяльності на уроках розвитку зв'язного мовлення 208
Шульжук Наталія, Місце комунікативної організації діалогічної репліки у процесі формування мовної особистості 214
Якобчук Ірина, Формування риторичної культури учнів середніх класів 219
Янчук Оксана, Способи інтеграції видів діяльності першокласників в процесі спостереження за довкіллям 221
Ярмолюк Алла, Реалізація особистісного потенціалу учня в процесі вдосконалення власного писемного мовлення 223
НОВІ ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 228
Бабійчук Тамара, Відеофрагменти (міні-екранізації) як джерело розвитку мовлення студентів на заняттях української літератури 228
Бондарчук Людмила, Літературно-художній текст на уроці мови як джерело духовного розвитку учня 232
Васюта Світлана, Психологічний аспект як вагомий чинник у методиці роботи над образністю поетичного слова на уроках української літератури в старших класах 236
Гаврилюк Оксана, Діалогічна взаємодія з текстом на уроці української літератури 240
Глєбова Юлія, Використання кольорової наочності на уроках зарубіжної літератури . . . 242
Грибан Галина, Використання взаємозв'язків мови і літератури - один із шляхів збагачення мовлення учнів 245
Земка Олександр, Формування мовної особистості учнів загальноосвітньої школи засобами української літератури (на матеріалі творів М. Коцюбинського) 248
Іванова Лідія, Розвиток мовної особистості молодшого школяра засобами формування його літературознавчої компетенції 254
Лісовський Антон, Формування мовної особистості учня засобами літератури 260
Логвіненко Наталя, Розвиток мовної особистості під час з'ясування фольклорних джерел творчості українських письменників 262
Нагорна Анастасія, Функції філософських джерел в процесі вивчення зарубіжної літератури в старших класах (на матеріалі роману "Собор паризької богоматері" В. Гюго) 267
Овдійчук Лілія, Роль взаємодії мистецтв у формуванні естетичної компетентності старшокласників під час вивчення літератури в школі 272
Одинець Ірина, Що в слові і що за словом? 278
Подранецька Наталія, Проектна технологія на уроках української мови та літератури .282
Пультер Станіслав, Формування мовної особистості засобами літератури 288

Скиба Ольга, Виразне читання фольклорних творів як один із чинників формування мовної особистості 291
Фасоля Анатолій, Мовленнєва діяльність школяра на особистісно-зорієнтованому уроці .293
Шута Наталія, Розвиток комунікативних навичок на уроках української мови (читання) як засіб формування мовної особистості учнів початкових класів 297
Юріна Юлія, Формування естетичних смаків учнів засобами художнього мовлення (на матеріалі творчості Олени Теліги) 300
ІНТЕГРАЦІЯ ПРЕДМЕТІВ ГУМАНІТАРНОГО ТА СУСПІЛЬНОГО ЦИКЛУ У СТАНОВЛЕННІ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ 304
Бондар Ірина, Творчі завдання як засіб формування креативності старшокласників у процесі вивчення всесвітньої історії 304
Вайнагій Наталія, Засоби реалізації комунікативного підходу під час вивчення граматики на уроках англійської мови 308
Голуб Тетяна, Роль критичного мислення та його розвиток в процесі навчання іноземним мовам 313
Плющ Микола, Формування патріотичних позицій особистості учнів у процесі вивчення шкільного курсу історії України 317
Поліщук Ірина, Іван Огієнко - палкий борець за українське національне відродження . . 320
Попова Діана, Проблема формування комунікативної іншомовної компетенції особистості .322
Хом'як Алла, Формування комунікативно орієнтованої особистості старшокласника засобами іноземної мови 325
Цибульська Ольга, Доброчинність - джерело розвитку освітніх процесів на Волині 329
Чернишенко Ірина, Гуманістичні цінності як фактори формування мовної особистості . .334

Підписано до друку 24.04.2006 р. Формат 60x84 $^{1}/_{16}$.
Папір друкарський № 1. Гарнітура *Arial*. Друк трафаретний.
Ум.-друк. арк. 21,5. Тираж 300 пр. Зам. № 253.

Видавництво Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
33000, м. Рівне, вул. С. Дем'янчука, 4

Друк ПП Баришева Н. К.

туга і краса її роду" („Шайтанка"). [6]. Є й мудрі загадки: „Чому правда під ногами, а кривда в руках?" („Казка про сопілку"); [6] Потрібно звернути увагу, що в його творах живуть такі давні слова, образи, з якими ми практично не зустрічаємося: „Пальці смикають мичку і фуркає веретено – прядеться тонка краса"(„Шайтанка"), [6] "Гриня одягли в кармазини, в блаватаси, озули в сап'яни " („Співці"), [6] „Очі заплющилися: мати заснула в смерть". („Казка про плуга"). [6].

У творах письменника є такі герої, яких цікавить питання: „Чому правда під ногами, а кривда в руках?" („Казка про сопілку"). [6]. Люди, які всі, мов листя на дереві – кожен листочок інший („Планетник"). [6] І всі ці люди до безтями люблять свій край і водночас готові захистити його. „Бо за ними стоїть рідня – вся Україна".(„Шайтанка"). [6]. Ніхто ще так не писав про війну: "У баби Війни велика рідня – діти війни, так і називаються. є хоробренки, і дезертиренки... Баба Війна живуча. („Горохове чудо"). [6].

А ще варто зауважити, що нічого так не привертає увагу учня, як читання на пам'ять поезії під час проведення будь-яких уроків.

Таким чином, лише вчитель опановуючи рідну мову, володіючи її художньо літературним фондом, народним епосом, відчуваючи її багатство, красу, неповторність може присуспільнити до неї учнів.

Мова – не лише один з предметів навчальної програми, не лише окреслене коло лінгвістичних знань, а й джерело знань всіх інших наук, універсальний засіб прийому і передачі інформації. Тому, завдання кожного вчителя якомога краще опанувати її багатством. А пошук нових форм , методів, засобів формування мовної особистості є досить актуальним, так як організація мовної освіти потребує значної уваги, оскільки є однією із складових проблем державотворення.

Література

1. *С. Єрмоленко Мова і етнос / Українознавство в системі освіти. Міжнародна науково-практична конференція. К.,1996.; **2.** П. Кононенко Мова і майбутнє України. Товариство „Рідна школа": історія і сучасність. Львів 2005.; **3.** Самчук У. Волинь. У 2 т., - К, Дніпро. -1993., т.1. -С. 574, т. 2-е. 333.; **4.** Самчук У. Марія. - Київ. Український письменник, 1999. – С. 189.; **5.** Універсальний довідник школяра. Вид. Навчальна книга – Богдан. Тернопіль 1999. С. 1520.; **6.** Харчук Б. Горохове чудо. К., „Веселка" 1991. С 271.*

УДК: 372.461

Маліновська Наталія, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне

РІДНА МОВА В КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ СОФІЇ РУСОВОЇ

Анотація

У статті аналізуються лінгводидактичні погляди С.Русової. Підкреслюється їх взаємозв'язок із сучасністю.

Постановка проблеми. Успішному розв'язанню завдань розбудови українського дошкілля сприяє глибокий аналіз, критичне переосмислення лінгводидактичного досвіду минулого та широке впровадження кращих надбань вітчизняних учених в умовах сьогодення. У зв'язку з цим привертає увагу малодосліджена лінгводидактична спадщина фундатора концепції національного виховання, національної школи, національного дошкільного закладу в Україні С.Ф.Русової, 150-річчя від дня народження якої нині відзначаємо.

Мета нашого дослідження – здійснити ґрунтовний аналіз мовної концепції

С.Ф.Русової з огляду на її цілісність і співзвучність провідним принципом реформування освіти в Україні та провідним положенням державної політики мовної освіти громадян України.

Результати теоретичного аналізу проблеми.

Аналіз теоретичних та методологічних положень цих концепцій дозволив вивчити ставлення вченої до рідної мови, визначити її роль і місце в системі національного виховання, навчання в національній школі та в дошкільному закладі.

Розглянемо послідовно провідні концептуальні положення С.Ф.Русової, над якими вона працювала більшу частину свого життя. Уся діяльність С.Русової як педагога, науковця, громадського діяча була націлена на створення в Україні власної системи національного виховання на всіх її ланках: родина-дитячий садок-школа-вищі навчальні заклади-позашкільна освіта.

Методологічним кредом педагогічних поглядів С.Ф.Русової була вимога "націоналізації" процесу виховання. Автор пояснювала свою позицію таким чином: кожна дитина належить до певного народу, нації, характеризується певними соціально-етнографічними ознаками і психічними рисами, саме тому всю справу виховання "бажано поставити якнайближче до природних нахилів дитини і до вимог життя, в якому дитина перебуває, в зв'язку з світоглядом того народу, з психологією тієї нації, з яких походить дитина"[4, 43]. Національне виховання, за С.Русовою, є ґрунтом у справі зміцнення моральних сил дитини і оновлення, відродження душі народу, а "міцнішою нацією в наші часи виявляє себе та, яка краще інших вичерпала в своєму вихованні глибокі національні скарби й національній психології дала вільний розвиток - Німеччина, Англія, Японія"[4,43]. Якщо в країні правильно організувати національне виховання, то, на думку автора, це дозволить глибоко проникнути в духовні скарбниці свого народу, і "кохаючись у своїй національній культурі, цінуючи і поважаючи її, дитина цікавитиметься й поважатиме культурні й національні здобутки інших народів та націй, що "приведе нас ...до широкого єднання і світового порозуміння між народами і націями всього світу"[4,44].

Альтернативи українському національному вихованню немає, бо тільки таке виховання формує національно свідомих українців, справжніх громадян незалежної Української держави й забезпечує українському народові, нації націоналізацію, демократизацію і гуманізацію освіти, осягнення через рідну мову й національну культуру здобутків світової цивілізації.

Софія Федорівна Русова обґрунтувала значення рідної мови для гармонійного розвитку дітей. Навчання й виховання рідною мовою, на базі рідної культури, засобами національної педагогіки, з урахуванням національної вдачі дитини забезпечує найвищий злет її розвитку. Його складниками має бути виховання індивідуальне, пристосоване до природи дитини; виховання національне; виховання, яке відповідає соціально-культурним вимогам часу; виховання вільне, незалежне від урядових вимог [4,44]. Мова обумовлює психічний розвиток дитини, вона є "творчим знаряддям, за допомогою якого виховується думка, серце, слово правди й краси"[4,113]. С.Русова неодноразово підкреслювала, що в мові закладено великі духовні цінності, невичерпні педагогічні можливості розвитку пізнавальних сил дитини. Слово - це шлях, це перший могутній засіб, за допомогою якого "учитель і вихователь найкраще можуть підійти до глибоких скарбів дитячої душі й викликати одноголосок самих тонких струн", - писала вона [5,47].

Оцінюючи рідну мову як найталановитішого вчителя і вихователя, як безцінне багатство, як невичерпне, животворне і невмируще джерело, з якого дитина

черпає уявлення про навколишній світ, Софія Русова радила виховувати у дітей інтерес та любов до рідного слова.

Особливу роль у розвитку і навчанні мови дітей вона відводила дошкільному вихованню. На її думку, рідна мова є "головним елементом, що мусить бути поставлений в основу початкового дошкільного виховання"[5,49].

Звісно, що в концепції національного виховання ми не знаходимо безпосередньо наукового теоретичного обґрунтування місця рідної мови у вихованні дітей та організації її навчання, та все ж, нам видається, його легко вивести дотично означених вище принципів. Наше бачення теоретичних положень навчання дітей рідної мови та розвитку мовлення дітей, що випливають з концепції національного виховання, таке. Розвиток мовлення дитини одного-трьох років повинен відбуватися індивідуально (в родині, чи в громадській дошкільній установі), в процесі індивідуальних та індивідуально-групових (не більше п'яти-шести дітей) занять з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей кожної дитини, як-от: будова мовленнєвого апарату, стан мовленнєвих органів (зуби, прикус, губи, піднебіння, маленький язичок тощо); темпів збагачення словника; особливостей артикуляції звуків та звуковимови; типу темпераменту дитини; співвідношення ситуативного і контекстного, діалогічного і монологічного мовлення. Розвиток мовлення та навчання дітей рідної мови повинні відбуватися на національному ґрунті, на кращих зразках українського фольклору та творах українських письменників. У процесі розвитку мовлення та навчання дітей рідної мови потрібно використовувати сучасний матеріал відповідно до соціокультурної характеристики часу, в який живе дитина, тобто керуватися принципом взаємозв'язку історії та сучасності. Навчання дітей рідної мови не повинно залежати від урядових настанов, здійснюватися як у родині, так і в громадських дошкільних закладах рідною мовою.

Розробляючи концепцію української школи, С.Ф.Русова вимагала її націоналізації. У статті "Націоналізація школи"[4] автор стрижневим моментом цього процесу називає навчання в ній рідною мовою. Українці, як й інші народи, повинні мати школу з рідною мовою навчання, виходячи з потреб і національних традицій народу, - ця думка лежить в основі ідеї національного виховання С.Русової. Підняти національну гідність народу здатна тільки така школа. Необхідність і важливість націоналізації школи вона обґрунтовує так: у педагогіці не може бути загальних світових шаблонів, за якими утворюється навчання, виховання, на яких "ставиться школа" (термінологія С.Русової). Автор незаперечно стверджує, що є тільки один науковий принцип - школа "скрізь повинна відповідати психології дітей, їх індивідуальним нахилам і задовольняти місцеві потреби людності"[4, 295].

Свої наукові викладки С.Русова ілюструє історичними прикладами, які засвідчують, що скрізь упродовж історії ми бачимо одне: як тільки народ прокидався, відроджувався від занедбання, з-під утисків, він насамперед створював свою рідну школу, давав національний напрямок вихованню й навчанню, наче "він уперше помічав, скільки гарного, цікавого є навкруги, чого він не знав досі, і що він хоче свідомо зрозуміти"[4, 295]. Так, пише С.Русова, "прокидалися усі наші брати-слов'яни, так визволяється потрохи Ірландія, яка лише 2-3 роки як змогла завести школу з рідною викладовою мовою (розрядка наша. - Авт.)"[4, 295]. До болю знайомий процес націоналізації школи відбувається сьогодні і в Україні, тому непересічними для сучасних освітян є поради вченої.

Цілком виправданим і зрозумілим, з погляду С.Русової, є те, що рідна

національна школа є першою політичною і соціально-педагогічною вимогою кожного народу, який скидає з себе ланцюги, скидає "ту кригу байдужості, якою було окуте його серце за часів утисків і пригноблення його вільної думки, його національної свідомості"[4, 295]. Сміливою для того часу була думка С.Русової, публічно висловлена, щодо характеру навчання в "чужих" школах: "Раби утворювалися в тій чужій школі, яка до цього часу панувала у нас в Україні; раби-учні, які в стінах школи мали зрікатися всього рідного, нехтувати всім тим, що вони поважали в рідній хаті, забувати материнську мову (розрядка наша. – Авт.) і ставати перевертнями, зрікатися рідного краю, рідного люду"[4, 295]. Рабами були і вчителі, стверджує автор статті, оскільки вони нав'язували дітям чужу мову, якої вони і самі добре не знали; це була школа політичного, рабського виховання. С.Русова уявляла собі національну школу, в якій б діти "почували себе так добре, як вдома, де б учитель жив у товариській згоді з учнями, і куди батьки могли б вільно приходити придивлятися до цілком рідного їм освітнього кутка"[4, 294].

Закликаючи будувати в Україні нову, незалежну, вільну національну школу, С.Русова визначила провідні її підвалини. Серед них: безпосередня націоналізація педагогічних засобів виховання і навчання, тобто викладання рідною мовою (розрядка наша. - Авт.) і введення до навчального плану тих предметів, які найбільше формують національну свідомість (історія, географія рідного краю, народне мистецтво). Другою підвалиною національної школи є "єднання її з людом", якщо школа перетворюється в центр громадсько-політичного виховання з учительським самоврядуванням.

Отже, центральне місце в авторській концепції нової української школи займає вимога щодо навчання дітей рідною, материнською мовою як найдоцільніше і законне знаряддя початкового навчання"[4, 295].

С.Ф.Русова називає її ще "першою психологічною вимогою - приймати знання тією мовою, яку я найкраще розумію, з якою пов'язана вся моя духовна істота, на якій я маю вже цілу низку уявлень, а з новими враженнями ці попередні уявлення так гарно, так ясно асоціюють"[4, 293].

Палка патріотка України С.Русова була глибоко переконана, що рідна мова в усіх школах України повинна зайняти чільне місце. За словами автора, тільки навчання рідною мовою є психологічно виправданим, тільки воно може викликати в учнів "ті зусилля для засвоєння науки, ту інтенсивну активність, яка необхідна для опрацювання нового наукового матеріалу і для творчого остаточного його виразу"[8, 43].

Зауважимо, що лише через 80 років уряд самостійної держави України затвердив "Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови", у вступній частині яких зазначено, що український народ протягом століть не мав змоги належним чином розвивати національну мову і користуватися нею в усіх сферах діяльності [2, 4].

Рідною С.Русова вважала ту мову, якою діти розмовляють у своїй родині. "На Вкраїні рідна мова є українська; нею й мусить провадитися вся наука"[8, 6]. Рідною мовою в початкових класах потрібно навчати грамоти, письма та читання.

Сучасний дослідник педагогічної концепції Софії Русової І.В.Зайченко зазначає, що вимоги рідної мови для школи виступають у неї як "складові глибинних і багатогранних процесів державотворення, самоідентифікації українців, формування державницької свідомості"[1, 99].

У численних працях, присвячених питанням розбудови національної школи, автор закликала запроваджувати викладання всіх предметів українською мо-

вою, ввести нові українознавчі цикли дисциплін; розробити та запровадити нові програми й підручники українською мовою; організувати короткотривалі курси для вчителів з вивченням української мови та українознавства в усіх педагогічних навчальних закладах на території України; клопотатися про відкриття в Київському, Харківському та Одеському університетах кафедр українознавства.

Начебто зі шпальт сьогоднішніх часописів читаємо ми гасла С.Русової щодо рідної мови, українізації освіти, прилучення молоді до народознавства та українознавства. Педагогічні вимоги та наукові передбачення педагога, науковця й громадського діяча нині втілюються в життя оновленої України. Уже сьогодні провідними вченими України (А.Лень, М.Кононенко, А.Поклад, М.Стельмахович, Т.Усатенко) розроблено концепцію "Школа нової генерації - українська національна школа-родина", інтегративний курс українознавства (стандарт навчального інтегративного курсу під керівництвом П.П.Кононенко), концепцію національного виховання", які вже діють у школах України, центральною ідеєю яких виступає навчання рідною мовою, виховання національної психології, самосвідомості, ментальності українця.

Не залишилися осторонь у працях С.Русової і проблеми двомовності. Розробляючи зміст освіти в національній школі, серед переліку навчальних предметів на перше місце вона ставить рідну мову і уточнює: "рідну для тих учнів, що вчаться в даній школі і чиїх батьки населяють місцевість"[3, 42]. Критично висловлюється Софія Федорівна щодо навчання дітей "чужою" мовою. У тих школах, де дітей одразу зустрічають нерідною мовою навчання, зазначає вона, "годі осягнути основні завдання виховання", бо навчання "в чужій мові" (термінологія С.Русової) не збуджує думки дитини, оскільки воно не пов'язане "ні з фізичним оточенням дитини, ані з її дитячим духовним світом"[3, 43]. Навчання чужою мовою, продовжує автор (всеодно чи проводиться воно в початковій, чи навіть у середній школі), "відразу придушує усе духовне єство дитини", затримує природну активність і розум, "заглушує" природну зацікавленість. З болем у душі С.Русова констатує, що існує дуже багато "анахронічних шкіл", які започатковують навчання уже з першого класу чужою мовою, чужою мовою вчать дітей грамоти і цим "калічать" дитяче мислення, подають дітям чужі, невідомі для них слова, "нічим не пов'язані з дитячими аперцепціями", з попередніми дитячими враженнями та переживаннями. У таких школах лише з другого класу починають учити рідну мову і найбезглуздішим у цій ситуації, на її погляд, є те, що дитина повинна перекладати на свою рідну мову те, що з такими зусиллями засвоїла чужою мовою.

Рефреном такої освітньої політики є слова С.Русової: "Можна уявити собі, який хаос повстає в мисленні дітей від такого подвійного процесу увласнення різних уявлень, як цим неприродним методом калічаться здібності дитини, як прямо неможливим стає нормальне завдання школи: сприяти розвиткові усіх духовних сил учнів та збагачувати їх уми ясними науковими знаннями"[3, 43].

Засуджуючи мовну політику уряду, вона стверджує, що така система навчання тільки "вводить дитину в повну пасивність", у суто автоматичне "відсиджування" лекційних годин, спричиняє не розсудливе навчання, а тільки "мемористичне шляхом виучування всього матеріалу напам'ять без зрозуміння"[3, 43]. Усе означене, за словами автора, стосується "так званих двомовних або утраквістичних шкіл"[3, 44], у програмах яких рідна мова відіграє дуже незначну роль. Особливо обурювало С.Русову викладання в початковій школі інших дисциплін (природознавство, географія, математика тощо) нерідною мовою. Зокрема, великі труднощі, на її погляд, становить для учнів "навчання рахунків у

нерідній школі", де кожне слово, кожен математичний термін вимагає точного й повного пояснення (чисел і залежностей між ними). Або уроки географії, які вимагають від учнів вільної інтерпретації матеріалу, вільних висловлювань, розповідей на основі своїх власних спостережень, вони також складають певні труднощі для дитини. Вільні висловлення дитини, зауважує автор, стримує нерідна мова, бо дитина "обмежена в словнику, її думка затримується на підшукуванні найбільш вдалого слова для оригінальної думки, для творчого виразу або географічного опису"[3, 44]. Таке навчання, переконана педагог-практик, не може викликати ніякого інтересу і зацікавленості цими предметами.

Незаперечними є висновки, яких дійшла С.Русова щодо існування двомовної школи в Україні. Основні з них такі:

Двомовна, або утраквістична, школа, хто б її не влаштовував - держава чи приватна особа, є не лише злим глузуванням над здоровою науковою педагогікою, а й недопустимою в такій об'єктивній справі як школа, образою для учнів.

Двомовна школа - "це педагогічний нонсенс і - додаймо - життєвий злочин"[3, 44], яким жартувати не слід; він знижує престиж школи і затримує нормальний розвиток дітей і молоді.

Утраквістична школа ні з виховного, ні з будь-якого іншого погляду не виправдовує тих грошей, що на неї витрачає держава, бо з неї "виходять приголомшені люди, без правдивої освіти, не виховані ні на яку творчу активну працю, з приглушеною горожанською свідомістю"[3, 44].

Утраквістичні школи приносять лише шкоду і учням, і державі. У цьому зв'язку добре було б почути від науковців про шкідливість і абсолютну "непсихологічність двомовних шкіл"[3, 45].

Водночас С.Русова не заперечувала вивчення учнями початкової української школи другої - російської мови. Вона лише визначила її місце в навчальному плані школи. "Щодо російської мови, - писала автор, - то її треба починати вчити не раніше другого або третього року, вживати ті самі методи, як і при навчанні рідної мови, щоб досягти найкращого розуміння літературної російської мови й розуміння кращих творінь, писаних нею"[4, 14].

Означені науково-педагогічні підходи С.Русової повністю співзвучні з положеннями Державної національної програми "Освіта" та концепції мовної освіти в Україні (А.Богуш, Н.Бондаренко, М.Вашуленко, Л.Мацько та ін.). Цими документами проголошено, що навчання в сучасній національній школі повинно відбуватися рідною мовою: українською - в українських та національною - в школах національних спільнот України. Водночас діти інших національностей, які мешкають на території України і вчаться в школах своєю рідною мовою (болгарською, молдавською, німецькою, єврейською і т.п.), з другого класу починають вивчати українську – державну мову України. Учні українських національних шкіл з п'ятого класу вивчають російську мову як першу іноземну, а в середніх та старших класах - інші іноземні мови.

Софія Федорівна Русова є фундатором концепції національного українського дошкільного закладу, в якій повно і ґрунтовно розкривається значущість рідної мови в житті дитини.

Палкий патріот національного виховання С.Русова була глибоко переконана в тому, що відродження високої духовності українського народу буде дієвим і ефективним, коли його розпочинати з наймолодших громадян держави. Тому у своїй теоретичній і практичній діяльності вона значну увагу приділяла розробленню проблем дошкільного виховання, які окреслені, зокрема, в науково-популярному нарисі

"Націоналізація дошкільного виховання", книгах "Дошкільне виховання", "Теорія і практика дошкільного виховання", "Нова школа соціального виховання" і т.п.

Принципове значення нині мають думки Софії Русової щодо організації національних дошкільних закладів, виголошені в книзі "Дошкільне виховання". Тут вона глибоко і переконливо на основі ретельного аналізу основних напрямків роботи дошкільного виховання, теоретичних концепцій і практичних варіантів дитячих закладів, які існували на той час у світі (в Європі, Росії, Америці), розкрила ідею українського дитячого садка, розробила основні напрямки його розбудови. Це: актуалізація новітніх положень психології та педагогіки про закономірності та умови розвитку дитини, методи, прийоми й організаційні форми її діяльності як основа всієї системи дошкілля; пріоритетність національного духу, організація всієї справи навчання і виховання на демократичному ґрунті в традиціях XVI століття, коли закладались основи української національної школи; орієнтація морального виховання на національні риси, обумовлені фізичним оточенням (географічним розташуванням, кліматом, природою) та історією краю, українського народу; морально-релігійне виховання.

Сучасний дослідник і укладач творів С.Русової з проблем дошкільного виховання О.В.Проскура відзначає глибоке і широке орієнтування Софії Федорівни в проблемі, її історії; розуміння нею актуальних проблем у суспільстві - це "принципова ознака усіх її праць, у яких поєднується висока компетентність, відповідальність, творче ставлення"[4,24]. Саме тому, продовжує далі О.В.Проскура, праці С.Ф.Русової з питань дошкільного виховання - це "змістовний, глибокий - у плані історичному, національному, педагогічному, психологічному - аналіз специфіки українського дитячого садка, вкрай потрібний для розвитку сучасної педагогічної науки і сучасної практики"[4,24].

Провідними концептуальними принципами побудови українського національного дошкільного закладу С.Русової були: науковість, виховання і навчання на національному ґрунті, природовідповідність, естетично-емоційна та духовно-релігійна спрямованість виховання, врахування специфіки місцевості, краю, регіону, тобто принципи краєзнавства та регіональності; максимально активна діяльність дітей; органічне поєднання народної педагогіки із сучасними дослідженнями родинного та суспільного виховання; виховання і навчання дітей рідною мовою.

На думку С.Русової, дошкільне виховання повинно виконувати роль "моста, що перекидається між школою та родиною, а також між селом та дитячим садком"[4,39]. У цих словах ученої містяться вказівки щодо забезпечення наступності між сім'єю, дитячим садком і школою. Це перші спроби науковця побудувати систему неперервної освіти, яка сьогодні в Україні є нагальною потребою, тому сподіваємося на успішне її розв'язання в процесі реалізації положень державного стандарту освіти та базисного компоненту дошкільної освіти в Україні.

З особливою проникливістю описує Софія Федорівна, яким має бути український дитячий садок. На її думку, у такому національному закладі все "мусить бути рідним", нагадувати дитині знайомі "хатні обставини з найкращого боку: мусить лунати її рідне слово (розрядка наша. – Авт.), рідна музика й поезія"[4,39]. У статті "Український дитячий садок" автор пише, що цей заклад має бути організований на наукових засадах з урахуванням вимог психології дитини; бути пройнятий національним духом нашого народу (як колись будувалася національна школа в XVII ст.) на демократичному ґрунті; розташовуватися якнайближче до природи, щоб діти знайомилися з нею не по малесеньких садках,

обгорожених мурами..., а серед залитого сонцем простору степу"[4, 177-178]; наближеним до невпинної хліборобської праці українців, яка годує і себе, і сусідів, і інші народи; орієнтуватися на національні риси, зумовлені фізичним оточенням (географічними особливостями, кліматом, природою) та історією краю, українського народу; широко використовувати в роботі з дітьми народне мистецтво, малі жанри українського фольклору, кращі художні твори, національну етнографію; садівниці (термінологія С.Русової), тобто вихователі, повинні виховувати в дітей національну самосвідомість і ментальність, яка притаманна українській нації. Задля цього вони повинні здобути спеціальну освіту, одержати наукову підготовку, бути обізнаними на психології українців.

Учена описує, що саме властиве українському народу, що їх відрізняє від інших націй. За її словами, українці за своєю природою схильні до релігійності, філософських роздумів, настроїв, вони виховані на широкому просторі степу, серед його чарівної краси "непорушної величної тиші". У своїх довгих мандрівках за часів "козакування, чумакування, самостійної хліборобської праці" вони звикли милуватися без краю далеким обрієм, прислухатися до мовчазної тиші, повної таємничих звуків. Звідси і провідний принцип виховання – на лоні природи, серед природи, праця в природі і т.п. С.Ф.Русова зазначає, що українці за своєю природою індивідуалісти і неабиякі гумористи. Але щоб "індивідуалізм не переходив в абстентеїзм, у морально-громадянський сепаратизм", потрібно "з перших свідомих кроків дитини направляти її до громадянства, до спільної праці, до широкого товариства"[4, 178].

А ось щодо релігійних постулатів, то, на думку С.Русової, тут потрібно бути досить обережним, це особиста справа кожної родини. А в дитячому садку слід обмежитися лише народною обрядовістю, пов'язаною з порами року, природою, народними святами та обрядами, "лише остільки, оскільки вони справді виявляють красу етичну або поетичну, оскільки вони безпосередньо близькі народному світогляду"[4, 180].

Фундаментом сучасної національної системи дошкільного виховання має стати та ідея, що в кожній нації, поряд із загальнолюдськими елементами, є ще й суто національний спосіб думок, який визначає особливості кожного народу, що випливають із соціально-економічних, територіальних, природних і географічних умов, про що свого часу писала С.Русова, захищаючи ідею народності виховання і її провідний засіб вираження народного духу - слово.

Національний дитячий садок повинен бути лабораторією з розвитку національної свідомості, приналежності до української нації та української мови. Найважливішими принципами на засадах української мови і природи краю повинен підтримуватися національний дух через вивчення народних казок, віршів, пісень, місцевого фольклору.

Саме оформлення дитячого дошкільного закладу, на думку С.Русової, його зовнішній і внутрішній вигляд, мусять приваблювати дитину, створювати позитивне емоційне тло. Для цього український народ має величезне багатство: твори прикладного мистецтва, пісенні й музичні скарби тощо. Софія Федорівна Русова досить рано збагнула істину: культура і свідомість нації народжуються біля колиски немовляти, над якою мусить витати рідний дух, повинні звучати рідна пісня і рідне слово. Такі стрижньові позиції концепції національного дитячого садка, розроблені С.Ф.Русовою.

В описаній С.Ф.Русовою моделі українського дитячого садка, по суті, закладена змістова сторона роботи вихователя з дітьми, програма навчально-виховної

роботи і, зокрема, засоби розвитку мовлення та навчання дітей рідної мови. Так, у статті "У дитячому садку"[4] автор звертається з риторичним запитанням: "Які ж засоби, щоб захопити розум І душу української дитини, коли вона, маленька, прийде чи в дитячий садок, чи в літній захисток?"[4, 187] і відповідає: "Звісно: перш за все – заговоріть до неї рідною мовою! (розрядка наша. – Авт.). Заспівайте з нею рідну пісню, нагадайте про її товаришів, з якими вона гралася в хаті - нехай вона знову побачить свої цяцьки, ляльки, нехай і тут зустріне своїх знайомих - собаку та кота"[4, 187].

Рідна мова, за переконаннями С.Русової, є центральною ознакою українського національного дошкільного закладу. "Якщо звичайної нормальної школи, - зауважує вона, - не можна собі уявити без рідної мови учнів, то ще більше такій елементарній педагогічній вимозі підлягає перший, так званий дошкільний, ступінь виховання й навчання"[4, 185]. Автор справедливо пояснює свою вимогу щодо обов'язковості рідної мови таким чином. Дитина 3-5 років знає і розуміє ту мову, якою до неї "балакає мати, яку вона повсякчас чує від перших хвилин свого життя навкруги себе"[4,185]. Рефреном концепції мовної освіти звучать слова Софії Федорівни: "Тільки з цією мовою - з цими звуками, словами, виразами - в зв'язку й працює її душа, тільки до неї озивається, ледве ще розпочинаючи працювати, розум дитини. Забалакайте до неї іншою мовою, кажіть їй чужі слова, - порожніми окликами пролунають вони, не збудивши жодних уяв у її думках"[4, 185].

Софія Русова зазначає, що дитина засвоює рідну мову шляхом переймання, наслідування. "Ніде, так як у мові, має важливе значення чинність переймання" [6, 53]. У цьому зв'язку вона висловлює свої вимоги до мови вихователя, який повинен бездоганно володіти літературною мовою.

Водночас, турбуючись про дітей, про створення найоптимальніших умов для адаптації дітей у дитячому садку, який би нагадував дитині родину, педагог радить вихователям добре знати діалект чи говірку, яка функціонує в тій місцевості, в якій він як педагог працює. До діалектної мови у Софії Федорівни особливе ставлення, адже, за її словами, є країни з досить яскраво вираженими діалектними особливостями (як, скажімо, Ельзас у Франції чи Гуцульщина в Україні). В діалектній мові, за словами С.Русової, заховується і водночас відображається національний дух народу, "філологічна суть мови - її образність, краса, її місцевий фольклор"[6, 53]. Та все ж це лише діалект. Натомість діти до дитячого садка приходять зі своїм діалектом, "ним вони лише й можуть виявляти свої почуття, свої враження"[6, 53]. Діалектну мову автор образно називає "хатньою мовою", а тому раптово відривати дитину від близької для неї мови було б болючим процесом і "непедагогічним методом навчання мови"[6, 531].

С.Ф.Русова дає методичні поради вихователям щодо вживання діалектної і виховання літературної мови. Основні з них такі:

- У дитячу свідомість нові вирази, літературні слова потрібно вводити поступово й не перевантажувати їхньої уваги.

- Ніколи не можна глузувати з місцевої говірки, яку дитина засвоїла до школи, до дитячого садка в сім'ї.

- До діалекту потрібно ставитися як до місцевої говірки і обережно, поступово використовувати його, прищеплювати навички літературної української мови.

- Задля безболісного переходу з діалекту на літературне мовлення потрібно якомога більше читати дітям художніх оповідань, "зосереджуючись якраз на тих словах, що у місцевому діалекті звучать інакше"[6, 53].

- Найкращий шлях вправляння дітей у літературному мовленні - це вільні роз-

мови педагога з дітьми. При цьому педагог повинен дати можливість висловлюватися дитині вільно, діалектною мовою, "однак вказуючи їм на їх діалектні вирази й виправляти їх"[6, 54].

Не облишає С.Русова й проблеми навчання дітей у дошкільному віці другої ("чужої" - за термінологією С.Русової) мови. Спираючись на вчення психологів, вона зазначає, що друга мова ніякої шкоди інтелектуальному розвитку дитини не принесе, навпаки, "подвійна назва предмета ще краще закріплює його в пам'яті"[7, 50]. Водночас автор застерігає, що навчання дітей в дошкільному закладі повинно відбуватися тільки їх рідною мовою, бо "інакше уявлення дітей не будуть ані певні, ані ясні" [7, 50]. Натомість розмовляти з дітьми, показувати малюнки, користуючись чужою мовою, - "все це дуже сприяє філологічному знанню дітей" [7, 50].

Висновки. Отже, ми бачимо, що рідна мова є стрижнем, наріжним каменем усіх педагогічних концепцій, які розробила С.Ф.Русова: національного виховання, національної школи, українського дитячого садка.

Література

1. *Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф.Русової. Наукове видання. – Чернігів, 1996. – 116 с.;* ***2.*** *Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови /Освіта. – 24 вересня -1 жовтня 1997 р. – С.4.;* ***3.*** *Нагачевська З.І. Галицькі сторінки життєпису Софії Русової //Україна. – 1996. - № 7-8. – Серпень – вересень. – С.4.;* ***4.*** *Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори /Упорядник Проскура О.В.). – К.: Освіта, 1996. – 304 с.;* ***5.*** *Русова С.Ф. Дитячий сад на національнім ґрунті // Світло, 1910. – Кн.. 3. – С.44-45.;* ***6.*** *Русова С.Ф. Нові методи дошкільного виховання // Дошкільне виховання. – 1992. - № 2-3. – С.13.;* ***7.*** *Русова С.Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів-Краків-Париж: Просвіта, 1993. – С.127.;* ***8.*** *Софія Русова і Галичина. Збірник статей і матеріалів. Упорядник Нагачевська З.І. – Івано-Франківськ. – 1996. – 126 с.*

Маркотенко Тамара, асистент кафедри філологічних дисциплін, Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація

У статті розглянуто психологічні, методичні, лінгвістичні передумови розвитку усного і писемного мовлення як засобу формування мовної особистості. Охарактеризовано основні відмінності усного та писемного мовлення.

Мовлення – багатоаспектне поняття, що має багато трактувань у лінгвістичній, психологічній та методичній літературі. Це викликано неоднозначною оцінкою мовленнєвого процесу та його природи в цілому. Н.Д. Бабич вказує, що мовлення - вияв одиниць мови усіх рівнів і правил їх поєднання; спосіб існування і вияву мови, мова в дії, мовний процес у багатьох його видах і формах (слухання, говоріння, читання, письмо), мовчазна розмова з самим собою; засіб конкретизації спілкування (мовне спілкування) [1,11].

Психологи розглядають мовлення як вид діяльності, що забезпечує спілкування, як процес породження та сприйняття висловлювання. За словами І.О. Синиці, мовлення - "практична діяльність у процесі спілкування за допомогою мови"7,7.

У науковій літературі вживається термін "писемне мовлення" у вузькому і широкому значеннях. У вузькому значенні під писемним мовленням дослідники розуміють "техніку використання графічної та орфографічної систем даної мови"5,210. У широкому значенні *писемне мовлення* - це процес побудови писем-